
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ДК 378.091.12.011.3-051:159.923

О.В. Мамічева

РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті подано результати вивчення педагогічних здібностей викладачів та їх розгляд як системи, що формується у процесі професійної діяльності особистості. Індивідуальність розглянуто при цьому як цілісну характеристику людини, що містить індивідуальні властивості особистості, які перебувають між собою у певній залежності. Вивчення індивідуальних властивостей особистості викладачів гуманітарних дисциплін припускає проведення порівняльного аналізу з викладачами навчальних дисциплін іншої предметної спрямованості, які були об'єднані у гуманітарний та негуманітарний блоки.

Ключові слова: розвиток індивідуальності, індивідуальні особливості викладача, індивідуально-психологічні властивості особистості, професійна діяльність.

I. Вступ

Сучасна психологія розглядає розвиток індивідуальності як безперервний процес, що відбувається протягом усього життя людини. При цьому вирішальний вплив на логіку розвитку дорослої людини справляє професійна діяльність і специфіка індивідуальної життєдіяльності. У професійній психології розвиток індивідуальності працівника розглядається з позицій його професійного становлення. Переважна більшість дослідників говорить про взаємний вплив особистості працівника і професійної діяльності.

II. Постановка завдання

Мета статті – вивчити зміни індивідуальності викладачів у плінні перших п'яти років їх самостійної педагогічної діяльності.

При вивченні індивідуальних особливостей досліджуваних (викладачів гуманітарного і негуманітарного профілів) ми ставили перед собою такі дослідницькі питання, що визначили логіку аналізу емпіричного матеріалу: у чому подібність і відмінність індивідуальних властивостей учнів різних факультетів (дефектологічного і математичного); як змінилася індивідуальність викладачів за п'ять років їхньої життєдіяльності; який вплив справляє професійна діяльність на розвиток особистості викладача.

III. Результати

Останніми десятиліттями дослідження особистості професіонала ведуться у двох напрямках. По-перше, це вивчення окремих індивідуально-психологічних особливостей особистості у праці, пошук професійно важливих якостей особистості, у тому числі й у педагогічних професіях [1–3]. По-друге,

це прагнення охопити всю сукупність властивостей особистості в їхньому характерному сполученні, тобто синтетичний підхід, сформульований С.Г. Гелерштейном. На цей час більшість фахівців схиляється до думки, що особистісний підхід – це не просто врахування індивідуальних особливостей особистості у професійній діяльності, а насамперед вивчення шляхів становлення цілісної особистості професіонала [4, с. 84].

Значним гальмом у вирішенні проблем професійного становлення особистості був традиційний підхід, пов'язаний з діагностикою професійної придатності як певного набору константних функцій і психологічних якостей, заснований на тезі про внутрішню єдність і стабільність особистості. Передбачалося, що поряд зі спадковими тенденціями досвід перших років життя закріплюється у вигляді жорстких особистісних особливостей, надалі практично не піддається зміні. Подальші дослідження показали, що існує певний ступінь сталості особистісних рис протягом життя, але він не є абсолютним; залежно від умов життя і діяльності особистість може змінюватися; ці зміни відбуваються найбільш інтенсивно у професійній діяльності, оскільки вона концентрує на собі основну активність суб'єкта.

Досліджуваними ми обрали магістрів-дефектологів (гуманітарний профіль) та магістрів-математиків (негуманітарний профіль). Крім магістрів, обрано викладачів гуманітарного профілю (корекційні педагоги) і негуманітарного профілю (математики). Викладачі були об'єднані в одну групу з метою отримання більш вагомих результатів порівняно з магістрами. На першому етапі дослідження було проведено порівняльний аналіз ступеня виразності показників

індивідуально-психологічних властивостей магістрів-дефектологів і математиків за t-критерієм Стьюдента. Значущі розбіжності виявлено на нейродинамічному, психодинамічному, особистісному і соціально-психологічному рівнях. Так, магістри-дефектологи на відміну від математиків володіють більш слабкою ($t=2,44$, $p<0,05$ – показник 2, ЕЕГ; $t=2,91$, $p<0,01$ – показник 3, сила процесу збудження за Стреляу; $t=4,22$, $p<0,001$ – показник 1, сила процесу гальмування за Стреляу), менш активованою ($t=2,04$, $p<0,05$ – ЕЕГ, показник 4) і більш лабільною ($t=6,11$, $p<0,001$ – показник 6, ЕЕГ) нервовою системою. На рівні психодинаміки виявлено такі розбіжності: філологів на відміну від математиків більш тривожні ($t=7,65$, $p<0,001$ – ТАТ за Т. Мюрреєм), екстравертовані ($t=4,97$, $p<0,001$), пластичні ($t=3,09$, $p<0,01$ – зворотне-прямозворотне письмо), емоційні ($t=2,06$, $p<0,05$ – нейротизм за Г. Айзенком), мають більшу точність ($t=3,32$, $p<0,01$ – коректурна проба), але меншу продуктивність ($t=2,92$, $p<0,01$ – коректурна проба) цілеспрямованої діяльності. На рівні властивостей особистості виявлено такі розбіжності: дефектологи перевершують математиків за ступенем виразності факторів Е ($t=2,09$, $p<0,05$), Н ($t=2,08$, $p<0,05$), І ($t=3,32$, $p<0,01$), Q ($t=2,01$, $p<0,05$), потреби у досягненні ($t=2,05$, $p<0,05$), але поступаються їм за фактором Q3 ($t=3,23$, $p<0,01$). На рівні соціально-психологічних властивостей дефектологи перевершують математиків за інтернальністю досягнення ($t=2,34$, $p<0,05$).

На основі отриманих даних можна намалювати особистісні портрети магістрів-дефектологів і магістрів-математиків. Так, дефектологи на відміну від математиків більше домінують, незалежні (Е); сміливі, рішучі, не зазнають труднощів у спілкуванні (Н); витончені, вишукані, для них властиве художнє сприйняття світу (І); тривожні, іноді пригнічені (Q); мають недостатньо розвинутий самоконтроль, слабку волю (Q3); активно прагнуть до досягнень і вміють взяти на себе відповідальність у цій сфері. Магістри-математики у свою чергу схильні до підпорядкування, поступливі, залежні (Е); стримані у вираженні почуттів (Н); практичні, реалістичні (І); життєрадісні, відгукуються на всі події (Q); організовані, вміють добре контролювати свої емоції та поведінку, завзяті (Q3), але не ставлять перед собою стратегічних цілей, оскільки вважають, що досягнення більшою мірою залежать не від них самих, а від зовнішніх факторів.

На другому етапі вивчалися відмінності за ступенем виразності показників індивідуально-психологічних властивостей особистості викладачів дефектологів і математиків. Оскільки нейродинамічні та психодинамічні властивості індивідуальності є більшою мірою генетично зумовленими, а отже

не змінюються, або змінюються у плінні життя дорослої людини лише незначно [5; 6], ми вважали за можливе у другому зрізі обмежитися вивченням індивідуально-психологічних властивостей. Порівняльний аналіз ступеня виразності показників індивідуальних властивостей викладачів-дефектологів і викладачів-математиків виявив дві відмінності: викладачі-дефектологи на відміну від математиків стали більш урівноваженими, практичними ($t=2,36$, $p<0,05$ – фактор М); консервативними, схильними до наставлянь ($t=2,87$, $p<0,01$ – фактор Q1), володіють більшою екстернальністю у сфері міжособистісних відносин, тобто схильні приписувати відповідальність за їхню діяльність зовнішнім факторам ($t=3,59$, $p<0,001$). Математики ж навпаки, відрізняються багатістю уявою, орієнтацією на власні бажання (М); розмаїтістю інтелектуальних інтересів, прагненням бути добре інформованими, критичністю мислення (Q1), інтернальністю, тобто вмінням взяти на себе відповідальність у міжособистісних відносинах. Подібні метаморфози пов'язані, на наш погляд, з тим, що підвищена чутливість дефектологів, тривожність, витонченість, емоційна нестабільність і слабкий самоконтроль, – з одного боку, і підвищена потреба досягнення та домінують, з іншого, привели на початку самостійного життя і професійної діяльності до розчарувань, які внаслідок індивідуальних особливостей переживалися дуже бурхливо та викликали формування деяких „захисних“ механізмів, що компенсують підвищену чутливість і тривожність викладача: особистісну врівноваженість, практичність і консерватизм. У математиків навпаки, складності перших років самостійної життєдіяльності внаслідок певних індивідуально-психологічних особливостей (емоційна стабільність, врівноваженість, гарний самоконтроль) не викликали настільки бурхливої реакції, переживалися і вирішувалися з меншими внутрішніми витратами та дали змогу розвинути необхідні для професійної діяльності властивості: багата уява, уміння орієнтуватися на власні потреби, широкі інтелектуальні інтереси та відповідальність за своє життя.

Отже, на досліджуваній ділянці професійного шляху викладача педагогічна діяльність дещо нівелює індивідуальні розбіжності між викладачами-дефектологами і викладачами-математиками (магістри – 6 розбіжностей у властивостях особистості, викладачі – 2). Отримані дані про різну логіку розвитку індивідуальності викладачів мають, на наш погляд, велике практичне значення, оскільки дають можливість організувати адресну психологічну допомогу викладачу ВНЗ.

На третьому етапі вивчення розвитку індивідуальності викладача в процесі його професійної діяльності досліджувалася динаміка змін особистості магістрів за п'ять

років після закінчення ВНЗ. Виявлено великі статистично значущі відмінності у ступені виразності показників індивідуально-

психологічних властивостей особистості в обох предметних вибірках (табл.).

Таблиця

Порівняння середніх значень показників індивідуальних властивостей магістрів і викладачів

Показники	Гуманітарний профіль			Негуманітарний профіль		
	Середнє		Значення t-критерію	Середнє		Значення t-критерію
	Магістри	Викладачі		Магістри	Викладачі	
Фактор А (за Кеттеллом)	12,64	9,54	3,61**	12,25	9,94	2,75**
Фактор В (за Кеттеллом)	8,14	8,61	0,87	8,50	8,94	1,28
Фактор С (за Кеттеллом)	12,46	9,36	2,32*	13,86	7,89	6,75***
Фактор Е (за Кеттеллом)	13,54	10,14	3,33**	11,56	10,11	1,54
Фактор F (за Кеттеллом)	14,32	10,21	3,43**	13,72	9,86	3,99***
Фактор G (за Кеттеллом)	12,21	9,14	4,00***	13,31	9,81	4,25***
Фактор H (за Кеттеллом)	14,07	8,75	4,60***	11,53	9,58	1,92
Фактор I (за Кеттеллом)	15,57	9,46	5,93***	13,03	10,03	4,30***
Фактор L (за Кеттеллом)	12,57	9,75	3,33**	11,31	9,50	2,57*
Фактор M (за Кеттеллом)	11,21	7,68	5,74***	11,19	9,61	1,81
Фактор N (за Кеттеллом)	10,89	8,64	3,90***	11,69	8,89	4,77***
Фактор O (за Кеттеллом)	12,57	8,43	5,66***	12,25	9,75	2,83**
Фактор Q1 (за Кеттеллом)	12,93	7,79	2,35*	8,97	9,78	0,99
Фактор Q2 (за Кеттеллом)	10,64	7,93	4,14***	10,08	8,64	2,15*
Фактор Q3 (за Кеттеллом)	10,86	9,00	2,49*	12,75	9,53	4,81***
Фактор Q4 (за Кеттеллом)	15,43	8,14	8,50***	14,56	9,72	5,87***
Спрямованість на себе	25,71	29,61	2,31*	28,86	27,92	0,83
Спрямованість на взаємодію	28,14	32,75	3,07**	29,92	31,58	2,47*
Потреба у досягненні	17,63	13,64	2,09*	13,89	13,08	1,42
Інтернальність загальна	47,54	63,07	3,09**	56,72	60,89	1,33
Інтернальність досягнень	25,64	17,43	2,42*	17,36	17,72	0,17
Інтернальність сімейна	12,50	14,18	1,59	11,25	14,33	2,19*
Інтернальність виробнича	11,14	13,04	2,22*	12,03	13,36	1,09
Інтернальність міжособистісна	7,04	7,00	0,04	6,28	13,03	4,45***
Інтернальність у сфері здоров'я	6,93	8,54	2,02	7,58	9,14	2,09*

Примітка: *** – $p < 0,001$; ** – $p < 0,01$; * – $p < 0,05$.

Так, у групі дефектологів виявлено відмінності 21 показника з 27, у групі математиків – 15 показників з 27. Викладачі обох предметних груп на відміну від студентів стали менш природні, невимушені та схильні до співробітництва, більш формальні у спілкуванні (А); менш емоційно стійкі й упевнені у собі (С); вони стурбовані та серйозні (F); суворі, реалістичні (I) і прямолінійні (N); менш сумлінні та відповідальні (G); водночас більш життєрадісні (O); довірливі, адаптивні у колективі (L). Специфічним для викладачів-дефектологів виявилось зниження домінантності, прагнення до незалежності (E), сміливості і рішучості (H); викладачі стали більш практичними, розсудливими (M), консервативними і ригідними (Q1), спрямованими на себе; у них знизилась потреба й інтернальність досягнення; підвищився показник загальної інтернальності та інтернальності у сфері виробничих відносин. Специфічним для викладачів математики стало підвищення трьох показників інтернальності: у сфері здоров'я, сімейних і міжособистісних відносин. Тобто викладачі математики залежні від групи (Q2), імпульсивні (Q3), розслаблені (Q4) і спрямовані на взаємодію. Більшою мірою, ніж студенти вважають себе відповідальними за різні сфери своєї життєдіяльності. Виявлені

зміни в особистості викладачів зумовлені, на наш погляд, як специфікою вікового розвитку, труднощами включення у самостійне доросле життя і підбивання перших підсумків, корекцією життєвих планів (нормативні кризи переходу до дорослого життя і криза 30-річчя); так і труднощами соціально-економічної ситуації у країні.

Наші досліджувані робили перші самостійні кроки у професії, затверджували себе у ній, освоювали професійний простір і здобували педагогічний досвід у достатньо складний для суспільства час. Останніми десятиліттями система освіти переживає кризу, що виявляється у цілому комплексі факторів неблагополуччя. В економічному плані – низьке матеріально-технічне забезпечення освіти, заниження реальної оплати праці педагога. У соціальному плані – зниження соціальної ролі та престижу педагогічної професії, низька захищеність викладацького складу в умовах соціально-економічних криз. У духовному плані – криза цінностей у свідомості викладача і студента, перевага у свідомості багатьох педагогів філософії виживання, зростання бездуховності. Із кадрового аспекту – відхід чоловіків із педагогічної професії, зниження у середньому освітнього рівня викладачів і якості підготовки молодих фахів-

ців, поступові вікові збільшення педагогічного складу.

IV. Висновки

Таким чином, проведене дослідження дало можливість зробити портрети магістрів-дефектологів і магістрів-математиків. Так, дефектологи на відміну від математиків, більш доміантні, незалежні; сміливі, рішучі, не зазнають труднощів у спілкуванні; витончені, вишукані, для них властиве художнє сприйняття світу; тривожні, іноді пригнічені; мають недостатньо розвинутий самоконтроль, слабку волю, але активно прагнуть до досягнень і вміють взяти на себе відповідальність у цій сфері. Магістри-математики у свою чергу схильні до підпорядкування, поступливі, залежні; стримані у вираженні почуттів; практичні, реалістичні, життєрадісні, відгукуються на всі події; організовані, уміють добре контролювати свої емоції та поведінку, завзяті, але не ставлять перед собою стратегічних цілей, оскільки вважають, що досягнення більшою мірою залежать не від них самих, а від зовнішніх факторів.

Отже, специфічним для викладачів-дефектологів виявилось зниження доміантності, прагнення до незалежності, сміливості та рішучості; викладачі стали більш практичними, розсудливими, консервативними і ригідними, спрямованими на себе; у них знизилася потреба й інтернальність досягнення; але підвищився показник загальної інтернальності та інтернальності у сфері виробничих відносин. Специфічним для викладачів математики з'явилось підвищення трьох показників інтернальності:

у сфері здоров'я, сімейних і міжособистісних відносин. Тобто викладачі математики більшою мірою, ніж магістри вважають себе відповідальними за різні сфери своєї життєдіяльності. Виявлені зміни в особистості викладачів зумовлені, на наш погляд, як специфікою вікового розвитку, труднощами включення у самостійне доросле життя і підбивання перших підсумків, корекцією життєвих планів (нормативні кризи переходу до дорослого життя і криза 30-річчя), так і труднощами соціально-економічної ситуації у країні.

Список використаної літератури

1. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
2. Маркова А.Н. Психология труда преподавателя высшей школы: кн. для учителей / А.К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
3. Митина Л.М. Интеллектуальная гибкость учителя: психологическое содержание, диагностика, коррекция / Л.М. Митина, Н.С. Ефимова. – М. : Флинта, 2003. – 144 с.
4. Никифоров Г.С. Психологическое обеспечение информационной деятельности / Г.С. Никифоров. – СПб., 1991. – С. 84–95.
5. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 239 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 488 с. ; Т. 2. – 328 с.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2012.

Мамичева Е.В. Развитие индивидуальности преподавателей высших учебных заведений в процессе профессиональной деятельности

В статье представлены результаты изучения педагогических способностей преподавателей и их рассмотрение как системы, которая формируется в процессе профессиональной деятельности личности. Индивидуальность рассматривается при этом как целостная характеристика человека, которая содержит индивидуальные свойства личности, находящиеся между собой в определенной зависимости. Изучение индивидуальных свойств личности преподавателей гуманитарных дисциплин разных предметных направленностей, которые были объединены в гуманитарный и негуманитарный блоки.

Ключевые слова: развитие индивидуальности, индивидуальные особенности преподавателя, индивидуально-психологические свойства личности, профессиональная деятельность.

Mamicheva H. Development of individuality of teachers of higher educational establishments in the process of professional activity

In the article the results of study of pedagogical capabilities of teachers and their consideration are presented as a system which is formed in the process of professional activity of personality. Individuality is examined here as integral description of man, which contains individual properties personalities, being between itself in certain dependence. The study of individual properties of personality of teachers of humanitarian disciplines is assumed by the leadthrough of comparative analysis of teachers of educational disciplines of subject, which were incorporated in humanitarian and unhumanitarian blocks.

Key words: development of individuality, individual features of teacher, individual-psychological properties of personality, professional activity.